

مدل سازی ارتقای دانش زیست محیطی جوامع محلی در روستاهای گردشگری پذیر مطالعه موردی: محور توریستی قلعه چایی شهرستان عجب شیر

وکیل حیدری ساریان^{۱*} و علی مجنونى توتاخانه^۲

تاریخ پذیرش: ۲۱ اسفند ۱۳۹۷

تاریخ دریافت: ۱۹ تیر ۱۳۹۷

چکیده

با توجه به اهمیت حفظ و نگهداری محیط زیست روستاهای گردشگری پذیر، پژوهش حاضر با هدف اصلی بررسی نقش توسعه گردشگری در ارتقای دانش زیست محیطی در روستاهای گردشگری پذیر منطقه گردشگری قلعه چایی شهرستان عجب شیر انجام پذیرفته است. این تحقیق از دیدگاه هدف، کاربردی، از دیدگاه ماهیت، توصیفی و از نوع علی و تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق را روستائیان ساکن در روستای این محور تشکیل داده است که با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی ساده و بر اساس فرمول کوکران، تعداد نمونه ۳۷۰ نفر به دست آمد و روایی صوری پرسش نامه توسط متخصصان مورد تأیید قرار گرفت. با استفاده از فرمول ویژه کروناخ آلفا، پایایی پرسش نامه تحقیق ۰/۸۸۷ محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از آزمون آماری همبستگی اسپیرمن و آزمون رگرسیون چندمتغیره و تحلیل مسیر با استفاده از نرم افزار PLS استفاده شد. اولویت بندی روستاها با استفاده از مدل های پرومته، ویکور، ANP و کپلند انجام پذیرفت. نتایج یافته های پژوهش در ارتباط با آگاهی های زیست محیطی نشان می دهد، همه متغیرهای حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا، حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری، مقابله با خشکسالی، نبود آلودگی صوتی، حفاظت از منابع آبی و خاکی، استفاده از کشاورزی ارگانیک، کاهش استفاده از سوخت های فسیلی، دفن اصولی زباله ها، عدم استفاده از زباله های تجدیدناپذیر، مدیریت بحران زیستی و احیا و بازسازی محیط آسیب دیده اثر معنی داری دارند. همچنین بر اساس نتایج مدل های چند شاخصه، روستای تپیک دره دارای بالاترین اولویت و روستای قوزلجه دارای کمترین اولویت از نظر دانش زیست محیطی روستائیان بوده است. در نهایت، با توجه به نتیجه پژوهش پیشنهاد می شود، از کارکردهای گردشگری روستایی در حفاظت از محیط زیست محلی استفاده شود.

کلمات کلیدی: گردشگری روستایی، دانش زیست محیطی، قلعه چایی

۱- دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی
۲- دانش آموخته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی
* نویسنده مسئول: (Vheidari56@gmail.com)

مقدمه

سکونت‌گاه‌های روستایی همواره با مسائل و مشکلات متعددی روبه‌رو بوده‌اند. مشکلات پیش‌روی توسعه پایدار روستایی ریشه در عناصر مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و غیره داشته است (هامیلتون، ۲۰۱۴) که بیشتر این موارد نیز به نوبه خود ریشه در سو مدیریت دارد (دانلاپ و جورگنسون، ۲۰۱۵؛ انگلی و همکاران، ۲۰۱۰). از جمله مشکلات توسعه روستایی مشکلات زیست‌محیطی مانند تخریب محیط، خشکسالی، آلودگی، فرسایش خاک، انقراض گونه‌های جانوری، سیل و غیره است (بالاند و همکاران، ۲۰۱۰). امروزه فاجعه زیست‌محیطی افزون بر آنکه آرامش و امنیت را از زندگی انسان می‌رباید، موجودیت بشر را تهدید می‌کند. امروزه به دلیل عمق مشکلات زیست‌محیطی، استفاده از هر ظرفیتی برای کاستن از دامنه خطرات آن مورد توجه قرار می‌گیرد (کالابرو و دلا اسپینا، ۲۰۱۴).

در واقع محیط‌زیست طبیعی با وجود ابعاد متنوعی که دارد، از توان اکولوژیکی محدودی برای استفاده بدون حساب و کتاب انسان دارد که در صورت نپرداختن به ابعاد زیست‌محیطی توسعه، میزان آسیب‌پذیری آن دوچندان می‌شود (کوستری، ۲۰۱۴). در این ارتباط بررسی ادبیات توسعه پایدار نشان می‌دهد، در گذشته به دلیل محدود بودن فناوری انسانی، چنانچه محیط دست نخورده رها می‌شد، آسیب نمی‌پذیرفت، ولی امروزه به دلیل توسعه صنعتی و ایجاد فناوری نوین نمی‌توان محیط زیست را به حال خود رها کرد و انسان‌ها دارای مسئولیت دوگانه انسانی و طبیعی هستند و به عبارتی نه تنها در برابر افراد بلکه

در برابر محیط‌زیست نیز مسئولیت دارند (دگروسبویس، ۲۰۱۲). ارتباط انسان با محیط طبیعی در روستا با شهر متفاوت است، زیرا معیشت روستاییان در پیوند عمیقی با محیط‌زیست قرار دارد. (حیدری ساریان و همکاران، ۱۳۹۴) بررسی اسناد و مدارک نشان می‌دهد، ۷۰ درصد فقرای جهان در مناطق روستایی زندگی می‌کنند. لذا این قشر فقیر فشار فزاینده‌ای بر منابع طبیعی وارد می‌آورند که این امر برآمده از رشد جمعیت، دسترسی محدود به زمین یا دسترسی به زمین‌هایی با کیفیت پایین و منابع اندک برای سرمایه‌گذاری و مدیریت پایدار منابع است (شریفی‌نیا و مهدوی حاجیلویی، ۱۳۸۹). در کنار توجه به آسیب‌پذیری روستاها از نظر محیط زیستی باید توجه نمود، برخی از روستاها بنا به موقعیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی - فرهنگی و به‌ویژه ظرفیت‌های زیستی خود از جذابیت‌های بیشتری برخوردار هستند که اصطلاحاً روستاهای گردشگرپذیر نامیده می‌شوند (حیدری ساریان و همکاران، ۱۳۹۶). این گونه روستاها، در کنار اینکه از ظرفیت‌های زیادی برای توسعه و رونق برخوردارند، به همان اندازه نیز آسیب‌پذیر هستند. آسیب‌پذیری روستاهای توریستی بیشتر از بعد زیست‌محیطی قابل مشاهده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ زیرا همواره روستاها به‌عنوان مکان‌های بکر و دست‌نخورده شناخته می‌شوند که افراد خسته از زندگی شهری برای گریز از مشکلات صنعتی و آلودگی‌های کلان‌شهرها به روستاهای دورافتاده پناه می‌برند (پنوار و همکاران^۸، ۲۰۱۱). همچنین، هجوم شهروندان به مناطق روستایی با فشار بیش از اندازه به محیط‌زیست و تخریب گسترده آن همراه است (یو^۹، ۲۰۱۴)

بررسی ادبیات توسعه پایدار نشان می‌دهد محیط‌زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب‌پذیر روستاست که نسبت به شهرها کمتر

- 1 - Hamilton
- 2 - Dunlap and Jorgenson
- 3 - Ongley et al
- 4 - Baland et al
- 5 - Calabrò and Della Spina
- 6 - Castree

7 - De Grosbois
8 - Panwar et al
9 - Yu

صاحب‌نظران و اندیشمندان مزایای گسترش و توسعه گردشگری در نواحی روستایی عبارتند از: بهره‌گیری مناسب از منابع طبیعی، بهبود شرایط زیست‌محیطی و زمینه‌سازی توسعه پایدار روستایی (پورتنی، ۲۰۱۶)، ایجاد زیربنای گردشگری مانند شبکه‌های ارتباطی، آب و برق و نظایر این‌ها، بسط بنیاد اقتصاد ناحیه‌ای، کسب درآمد، ایجاد تقاضا برای محصولات کشاورزی، (یانگ، ۲۰۰۴)، کاهش فقر، آبیاری صحیح، محقق ساختن عدالت قضایی، اشتغال‌زایی، تقویت زیرساخت‌های آموزشی در نواحی روستایی (آشلی، ۲۰۰۰)، یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی، تقویت فعالیت‌های کشاورزی در کنار دامداری، شرکت در کلاس‌های ترویجی و آموزشی پیرامون حفاظت منابع طبیعی (مطیعی لنگرودی و حیدری، ۱۳۹۱)، ارتقای دانش و مهارت زیست‌محیطی، مشارکت در طرح‌های آبخیزداری، مدیریت ریسک تولید و استفاده از روش‌های زیستی در کشاورزی (عارف، ۲۰۱۱)، بهبود استانداردهای زندگی روستاییان، بهبود شبکه‌های ارتباطی، رونق بخشی به اقتصاد محلی، تثبیت جغرافیایی روستاییان در مناطق روستایی و جلوگیری از مهاجرت، متنوع‌سازی اقتصادی روستاها، ارتقای درآمد روستاییان و تقویت زیرساخت‌های اقتصادی، امکان جمعیت‌پذیری و بهبود زیر ساخت‌ها، حفظ محیط‌زیست روستا (یانگ، ۲۰۰۴).

بنابراین به اعتقاد دانشمندان، اگر صنعت توریسم همراه با حفاظت از پوشش‌های طبیعی، خاک و آب‌وهوا باشد از جمله سودمندترین صنایع خواهد بود. به عبارتی صنعت گردشگری به‌عنوان یک صنعت پاکیزه مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا این صنعت هیچ‌گونه آلودگی برای محیط‌زیست به وجود نمی‌آورد و به‌جای کارخانه‌های آلوده‌کننده، بر پایه رستوران‌ها و هتل‌ها بنا شده است. از آن گذشته پیش‌بینی می‌شود، طبیعت‌گردی،

تحت تأثیر آلاینده‌های مختلف قرار گرفته است، ولی الگوی مصرف شهرنشینی و هجوم بعضی منابع آلاینده شهری به حریم روستاها و تغییر الگوی مصرف روستاییان زمینه‌های تخریب محیط‌زیست در روستاها را افزایش داده است (مک‌کینلی و همکاران^۱، ۲۰۱۷). تخریب محیط‌زیست برآمده از بهره‌برداری ناپایدار روستاییان از منابع محیطی به شکل‌های مختلفی مانند استفاده از منابع طبیعی (هیزم، فضولات حیوانی و غیره) برای سوخت، چرای بی‌رویه، تغییر کاربری اراضی مرتعی به زراعی، استفاده از کودهای شیمیایی برای حاصلخیزی زمین و برداشت بیشتر محصول موجب آلودگی محیط‌زیست و به‌ویژه آب‌های جاری می‌شود (مورالس و هاریس^۲، ۲۰۱۴). در این ارتباط ونهنگ و شوون^۳ (۲۰۰۸) بر این اعتقاد هستند ناهنجاری‌های ناشی از عدم اطلاع‌رسانی و عدم افزایش دانش و سطح نگرش افراد بر محیط‌زیست تأثیر بیشتری گذاشته است، لذا ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی برای برطرف کردن تنش‌های زیست‌محیطی دارای اهمیت بسیاری است (حیدری ساریان و همکاران، ۱۳۹۴).

ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی در نواحی روستایی تابعی از عوامل و پدیده‌های مختلف می‌باشد که از جمله این پدیده‌ها می‌توان به فعالیت گردشگری اشاره نمود (یاری حصار و همکاران، ۱۳۹۴). در این ارتباط، مطالعه بوسی^۴ (۲۰۰۸)، نشان می‌دهد، با ورود گردشگران به مناطق روستایی، دانش و آگاهی روستاییان افزایش یافته و میزان تنش‌ها و اختلالات زیست‌محیطی کاهش می‌یابد. کوهن^۵ (۱۹۹۹)، بر این باور است که گسترش صنعت گردشگری در مناطق روستایی به حفظ منابع طبیعی پایه، افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و حفظ تنوع زیستی منجر می‌شود. نهایت این‌که به باور برخی از

6 -Porteny
7 - Yang
8 - Ashly
9 - Aref

1 - McKinley et al
2 - Morales and Harris
3- Wenheng and Shuwen
4 - Busby
5 - Chohen

از جمله مناطق گردشگرپذیر جنوب استان آذربایجان شرقی منطقه قلعه چایی در شهرستان عجبشیر است که به طول بیش از ۲۰ کیلومتر، دارای ۹ روستا است که از حدود ۲۰ سال اخیر و به‌ویژه به دنبال احداث سد تبدیل به یک منطقه گردشگری شده است. این منطقه دارای آثار متعدد گردشگری در حوزه‌های طبیعی و تاریخی است، اما امروزه به علت سرمایه‌گذاری زیاد بخش خصوصی دچار تغییر منظر شده و بخشی از طبیعت این منطقه نیز تغییر یافته است که بخشی از آن به دلیل تغییرات سریع و بدون برنامه‌ریزی بوده است. از جمله چالش‌های زیست‌محیطی در این منطقه می‌توان به احداث سد و تغییر الگوی کشت، عدم رعایت اصول کشت به خاطر کشت‌های دوم و سوم توسط روستائیان برای عرضه محصولات به گردشگران، اختصاص مراتع به باغ‌هی انگور، احداث کمپ‌های گردشگری، آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی، استحصال زیاد منابع آب زیرزمینی، وقوع سیلاب‌های متعدد، آلودگی صوتی ناشی از تردد زیاد وسایل نقلیه، فرسایش خاک، تخریب و آتش زدن درختان و غیره که روز به روز نیز متناسب با افزایش تعداد گردشگران، میزان تخریب ناشی از آن نیز افزایش می‌یابد، اشاره کرد. از آنجا که در آینده نیز گردشگری به شدت در این منطقه توسعه پیدا خواهد نمود و افزون بر این، با توجه به اینکه هزینه بازسازی و احیای محیط تخریب شده زیاد و زمان‌بر هست، به نظر می‌رسد، با شناسایی اثرات گردشگری در ارتقای دانش و فرهنگ‌سازی می‌توان ضمن جلوگیری از تخریب محیط زیست، از هزینه‌های احیای محیط زیست تخریب شده نیز جلوگیری نمود. از این رو، مقاله حاضر در راستای تبیین نقش گردشگری بر ارتقای آگاهی زیست‌محیطی روستائیان در محور توریستی قلعه چایی در شهرستان عجبشیر می‌باشد. با توجه طرح مسئله صورت گرفته، هدف اصلی پژوهش پیش رو، یافتن پاسخ علمی این سؤال است که تا چه اندازه توسعه گردشگری روستایی می‌تواند

بخش اعظم بازار گردشگری فاکتورهای آینده را به خود اختصاص دهد. در واقع این نوع گردشگری، جهت ارتقای پیشرفت اقتصادی هر کشور، مردم بومی منطقه و حفظ ارزش‌های طبیعی، زیست‌محیطی و فرهنگی مناطق گردشگری مناسب تشخیص داده شده است. از این رو، توسعه این بخش جزو اهداف اصلی صنعت گردشگری در نظر گرفته می‌شود (حسینی و هوشیار خواه، ۱۳۸۴). همچنین صنعت جهانگردی قادر است، توجه را به مسائل مهم زیست‌محیطی معطوف کند و پایه‌گذار طرح‌هایی باشد که موجب حفظ و حراست از محیط‌زیست می‌شود. به عنوان مثال: جهانگردی می‌تواند توجه عموم را به مسئله تنوع گونه‌های حیوانات و گیاهان بسیاری که در خطر انقراض هستند جلب کند.

آگاهی زیست‌محیطی عبارت است از دانش و شناخت افراد نسبت به محیط‌زیست پیرامونی خود و همچنین حضور آگاهانه، داوطلبانه و متعهدانه فرد برای حفظ و نگهداری از محیط‌زیست (پورتنی^۱، ۲۰۱۶). به عبارتی آگاهی زیست‌محیطی به معنی آگاهی افراد از آسیب‌ها و چالش‌های تهدیدکننده محیط‌زیست است که شامل تهدیدهای پیش روی آب، هوا و زمین است (حسینی و همکاران، ۲۰۱۶). در این معنا دانش محیط‌زیستی مسئولیت افراد را در ارتباط با مؤلفه‌هایی مانند استفاده نکردن از زباله‌های مخرب محیط‌زیست، قطع نکردن پوشش درختی، آسیب نرساندن به زندگی جانوری و غیره است. در نهایت براساس مجموع تعاریف موجود در زمینه دانش زیست‌محیطی می‌توان گفت که آگاهی زیست‌محیطی عبارت است از استعداد و قابلیت انسان در استفاده از محیط‌زیست بدون آسیب رساندن به اجزای آن که اشاره به نگرش سیستمی افراد، مسئولیت‌شناسی، فرهنگ اجتماعی و مسئله‌یابی فرد دارد (هدل و همکاران^۲، ۲۰۱۵).

می‌یابد. در ارتباط با پیوند اثرات مثبت گردشگری بر ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی کوهن (۱۹۹۹) بر این باور است که گسترش صنعت گردشگری در مناطق روستایی به حفظ منابع طبیعی پایه، افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و حفظ تنوع زیستی منجر می‌شود. به باور برخی از صاحب‌نظران و اندیشمندان، مزایای گسترش و توسعه گردشگری در نواحی روستایی عبارتند از: بهره‌گیری مناسب از منابع طبیعی، بهبود شرایط زیست‌محیطی، زمینه‌سازی برای توسعه پایدار روستایی (بوسبی، ۲۰۰۰)، بازسازی محیط‌زیست طبیعی، توانمندسازی مردم محلی، مشارکت در حفاظت از منابع فرهنگی و زیست‌محیطی به‌ویژه جاذبه‌های زیبا، اشتغال‌زایی، همبستگی بین جوامع محلی (هولجوا^۳، ۲۰۰۳)، ایجاد تقاضا برای محصولات کشاورزی (بدری و همکاران، ۱۳۸۳)، آبیاری صحیح، عدالت قضایی، تقویت زیرساخت‌های آموزشی در نواحی روستایی، یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی، تقویت فعالیت‌های کشاورزی در کنار دامداری، شرکت در کلاس‌های ترویجی و آموزشی پیرامون حفاظت منابع طبیعی، مدیریت ریسک تولید و استفاده از روش‌های زیستی در کشاورزی (عارف، ۲۰۱۱)، شرکت در کلاس‌های آموزشی کشاورزی، ارتقای توانمندی‌های کنترل ریسک‌های محیطی، مدیریت پسماندها و کنترل سیلاب و مدیریت آب (بوسوا^۴، ۲۰۱۰)، حساسیت به صیانت از گونه‌های گیاهی و جانوری، توانایی بهره‌وری صحیح از آب‌وخاک، جلوگیری از افزایش آفات، بهبود حفاظت منابع طبیعی پایه و اکوسیستم زراعی پایدار (اسلوونیا^۵، ۲۰۰۸)، بهبود استانداردهای زندگی روستاییان، بهبود شبکه‌های ارتباطی، رونق بخشی به اقتصاد محلی، تثبیت جغرافیایی روستاییان در مناطق روستایی و جلوگیری از مهاجرت، متنوع‌سازی اقتصادی روستاها، ارتقای درآمد روستاییان و تقویت زیرساخت‌های اقتصادی، امکان

دانش عمومی روستائیان را درباره مسائل زیست‌محیطی ارتقا دهد؟

مرور ادبیات برنامه‌ریزی گردشگری نشان می‌دهد، درباره توسعه گردشگری روستایی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برخی آن را بخشی از بازار گردشگری می‌دانند و بعضی آن را فلسفه‌ای برای توسعه روستایی معرفی می‌کنند. دیدگاه اول گردشگری را به‌مثابه راهبردی برای توسعه روستایی می‌داند. گردشگری در این دیدگاه دارای پیامدهای سودمندی برای روستائیان است، از جمله ایجاد اشتغال و افزایش درآمد (لیو^۱، ۱۹۸۷) در دیدگاه دوم، گردشگری به‌مثابه سیاستی برای بازساخت سکونت‌گاه‌های روستایی مورد توجه قرار می‌گیرد. در دیدگاه سوم، گردشگری روستایی به‌عنوان ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی مطرح است؛ این دیدگاه خواهان رشد بلندمدت گردشگری بدون اثرات مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است (یاری حصار و همکاران، ۱۳۹۴). از میان دیدگاه‌های مختلفی که درباره گردشگری روستایی وجود دارد، بررسی ابعاد زیست‌محیطی گردشگری یکی از حوزه‌های مورد علاقه جغرافی‌دانان است که دلیل آن در ماهیت جغرافیا نهفته است که دارای رویکردی قوی در زمینه روابط انسان و محیط است. در واقع، آنها به دنبال بررسی آثار گردشگری و تفریح بر محیط‌زیست و تحلیل اثرات مثبت و منفی آن هستند (افتخاری و قادری، ۱۳۸۱؛ پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵، پتر زلاکا^۲، ۲۰۰۵). مطالعات توسعه نشان می‌دهد ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی تابعی از عوامل و پدیده‌های مختلف می‌باشد که از جمله این پدیده‌ها می‌توان به فعالیت گردشگری اشاره نمود. هم‌چنین در این ارتباط، مطالعه بوسبی (۲۰۰۸) نشان می‌دهد، با ورود گردشگران به مناطق روستایی دانش و آگاهی روستائیان بالا رفته و میزان تنش‌ها و اختلالات در این مناطق کاهش

3 - Holjeva
4 - Biswa
5- Slavonia

1 - Liu
2 - Peterzelaka

جمعیت‌پذیری و بهبود زیر ساختها و حفظ محیط‌زیست روستا(یانگ، ۲۰۱۴).

انجمن جهانی سفر و جهانگردی، با توجه ویژه به اثرات گردشگری در حفاظت از تنوع زیستی، رویکرد اصلی گردشگری آتی را در موارد زیر خلاصه می‌نماید:

گردشگری در حفاظت و پالایش منابع زمینی؛

نقش گردشگری در جلوگیری از تخریب لایه ازون؛

نقش گردشگری در حفاظت از منابع آبی و به‌ویژه منابع آبی

تالاب‌ها؛

نقش گردشگری در افزایش دانش و مهارت زیستی مردم و

گردشگری و درک مشترک از تنوع فرهنگی (اوستلینگ^۱،

۲۰۰۴).

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر با هدف کلی بررسی نقش گردشگری در ارتقای مهارت‌های زیست‌محیطی روستاییان انجام شده و از نوع توصیفی و تحلیلی است. این تحقیق از دیدگاه هدف، توسعه‌ای و از دیدگاه ماهیت، توصیفی و پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه روستاییان (۹۱۸۴ نفر) ساکن در ۹ روستا بوده که در منطقه توریستی قلعه چایی شهرستان عجب‌شیر در استان آذربایجان شرقی ساکن بوده‌اند. برای اینکه هر یک از اعضای حجم نمونه انتخابی از شانس برابر برای انتخاب شدن برخوردار باشند، از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. همچنین با توجه به اینکه پژوهش حاضر در مورد میانگین اندازه‌های مربوط به نظرات در هر یک از طیف‌های لیکرت پنج‌گانه بوده است به منظور تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. تعداد نمونه مناسب برای این تحقیق ۳۷۰ نفر به دست آمد (جدول ۱). روایی صوری پرسشنامه توسط گروه

متخصصان مورد تأیید قرار گرفت. مطالعه راهنما در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه صورت گرفت و با داده‌های کسب‌شده و استفاده از فرمول ویژه کرونباخ آلفا در نرم‌افزار SPSS، پایایی پرسشنامه تحقیق ۰/۸۸۷ به دست آمد. پرسشنامه این پژوهش در دو سطح طراحی شده که بخش اول آن شامل ۱۱ سؤال توصیفی و عملیاتی کردن متغیرهای پژوهش در بخش دوم پرسشنامه از طریق شناسایی ۵۰ متغیر در ابعاد ده-گانه مختلف محیط‌زیستی صورت گرفته است (جدول ۱).

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون و آزمون آماری رگرسیون چند متغیره انجام شده است. افزون بر این با استفاده از نرم‌افزار PLS مدل‌سازی نهایی حفاظت از محیط‌زیست روستاهای گردشگری ترسیم شده و با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چند شاخصه پرومته، ویکور و ANP روستاهای مورد مطالعه اولویت‌بندی شده و با به‌کارگیری فن کپلند، ارزش و جایگاه نهایی هر روستا از نظر دانش زیست‌محیطی روستائیان به دست آمده است. تعداد روستاهای مورد مطالعه در این پژوهش، نه روستا بوده که همگی در منطقه توریستی قلعه چایی عجب‌شیر واقع شده‌اند (جدول ۲).

شهرستان عجب‌شیر با وسعت ۷۳۸ کیلومتر مربع و ۱/۶ درصد از کل استان را شامل می‌شود. این شهرستان در ۴۷ درجه و ۵۹ دقیقه طول شرقی و ۳۸ درجه و ۲ دقیقه عرض شمالی قرار دارد و در ۱۰۰ کیلومتری تبریز در جنوب استان آذربایجان شرقی قرار گرفته است (حیدری ساربان و همکاران، ۱۳۹۴) (شکل ۱).

شهرستان عجب‌شیر دارای ۴۵ روستا بوده که از این تعداد، نه روستا در محدوده توریستی قلعه چایی قرار گرفته‌اند. روستاهای واقع در محور توریستی قلعه چایی جمعاً دارای ۳۹ جاذبه در ابعاد مختلف گردشگری طبیعی و گردشگری فرهنگی و اجتماعی است که بر اساس آمار موجود در سه سال (۹۳ الی

۹۶) بیش از ۵۹۵۰۰۰۰ گردشگر از این روستاها بازدید کرده‌اند (حیدری ساریان و همکاران، ۱۳۹۴) (جدول ۳).

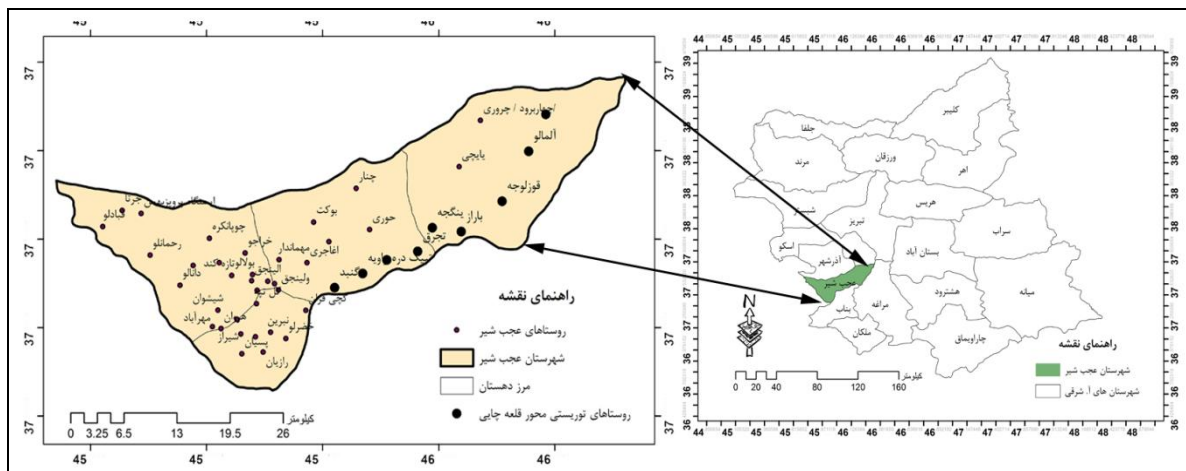
جدول ۱. متغیرهای پژوهش

حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا	تعادل گیاهان، تعادل هوا، تعادل حیات حیوانات، تعادل آب، تعادل چشم‌انداز
حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری	حفاظت از درختان میوه‌ای و غیرمیوه‌ای، حفاظت از باغ‌ها، حفاظت از زمین‌های دیم، حفاظت از حیوانات اهلی، حفاظت از حیوانات غیر اهلی
مقابله با خشکسالی	شناخت خشکسالی، استفاده از گیاهان مقاوم به خشکسالی، ترویج و آموزش درباره خشکسالی، استفاده از روش‌های نوین آبیاری، محافظت از باغ‌ها و دام در برابر خشکسالی
حفاظت از منابع آب و خاک	حفاظت از منابع آب شرب، حفاظت از آب‌های رودخانه‌ای، کنترل برداشت آب، آلوده نکردن آب‌های کشاورزی، بازسازی منابع آبی و نهرها
عدم آلودگی صوتی	کنترل آلاینده‌های صوتی، حذف منابع آلاینده، جلوگیری از تردد وسایل نقلیه در روستا
استفاده از کشاورزی ارگانیک	کشت محصولات ارگانیک، عرضه محصولات ارگانیک به بازار، تبلیغات، بازاریابی، آموزش و ترویج در خصوص کشت ارگانیک
کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی	قطع نکردن درختان برای تولید زغال، استفاده نکردن از بنزین، گازوئیل، نفت و دیگرانرژی‌های تجدیدناپذیر، استفاده از پنل‌های خورشیدی
دفن اصولی زباله‌ها	جمع‌آوری اصولی زباله، انتقال بهداشتی و نوین زباله، دفن بهداشتی زباله و مکان‌یابی بهینه، استفاده از ادوات نوین جمع‌آوری زباله
استفاده نکردن از زباله‌های تجدیدناپذیر	استفاده نکردن از ظروف پلاستیکی، استفاده نکردن از نایلون، عدم رهاسازی در روستا و پیرامون آن، تفکیک زباله‌ها در مبدأ، بازیابی زباله-ها
مدیریت بحران زیستی	کنترل سیل، زلزله، مقاوم‌سازی ساختمان‌ها، آمادگی قبلی در برابر حوادث، کنترل بهداشت محیط
احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده	کاشت درخت، عدم خاکبرداری گسترده، احیا و نگهداری از حیوانات در حال انقراض، بازسازی زیست‌گاه‌ها، بازسازی چشم‌انداز روستا

جدول ۲. تعداد جمعیت و حجم نمونه انتخابی به تفکیک روستاهای مورد مطالعه

روستا	جمعیت	حجم نمونه
تپیک دره	۲۴۲	۲۰
تجرق	۶۲۳	۴۰
زاویه	۳۰۰	۲۵
آمالو	۱۳۸۶	۴۰
هرگلان	۳۴۹۴	۹۰
گنبد	۳۰۱	۲۵
باراز	۶۶۰	۴۰
ینگچه	۸۵۸	۵۵
قوزلوجه	۱۳۲۰	۳۵

منبع: نتایج سرشماری ۱۳۹۷ و یافته‌های پژوهش

شکل ۱. موقعیت جغرافیای شهرستان عجب‌شیر و روستاهای محور توریستی قلعه چایی؛ ترسیم: نویسندگان مقاله، ۱۳۹۷

جدول ۳. تعداد جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی روستاهای قلعه چایی

روستا	جاذبه فرهنگی	جاذبه طبیعی	شاغلین گردشگری	روستا	جاذبه فرهنگی	جاذبه طبیعی	شاغلین گردشگری
تیبک دره	۰	۳	۷	گنبد	۰	۲	۴
تجرق	۱	۲	۹	باراز	۳	۲	۹
زاویه	۳	۲	۵	ینگبچه	۴	۲	۱۱
آمالو	۳	۲	۱۷	قوزلوجه	۳	۳	۱۴
هرگلان	۱	۳	۷				

منبع: یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها

پاسخگویان از گروه سنی ۲۰ الی ۳۰ سال با ۴۱/۱۵ درصد بوده است. در رابطه با سطح سواد نیز بیشترین افراد مربوط به سطح سواد دیپلم با ۴۱/۴۲ درصد بوده است. نتایج مربوط به توزیع فراوانی پاسخ‌های پرسشنامه در جدول ۴ قابل مشاهده است.

بر اساس نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش، از بین کل پاسخ‌دهندگان جامعه محلی، ۳۶/۱۴ درصد را زنان و ۶۳/۸۶ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. همچنین بیشترین درصد

جدول ۴. درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار روستای گردشگری پذیر

متغیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین	انحراف معیار
حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا	۱۸/۵	۲۹/۷	۱۹/۳	۱۵/۰	۱۷/۵	۴/۱۷	۱/۴۹
حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری	۱۲/۵	۱۷/۰	۲۷/۵	۲۴/۵	۱۸/۵	۴/۳۷	۲/۱۲
مقابله با خشکسالی	۲۲/۳	۲۱/۵	۲۹/۶	۱۱/۶	۱۵	۴/۳۱	۲/۳۷
حفاظت از منابع آبی و خاکی	۱۰/۲	۹/۸	۳۵/۵	۲۸/۵	۱۶	۴/۲۹	۲/۴۵
عدم آلودگی صوتی	۱۸/۴	۲۱/۵	۲۰/۶	۲۰/۸	۱۸/۷	۴/۱۵	۱/۴۰
استفاده از کشاورزی ارگانیک	۱۴/۱	۱۸/۴	۲۲/۵	۲۰/۸	۲۴/۲	۴/۰۴	۲/۱۵
کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی	۱۳/۴	۱۴/۵	۲۶/۲	۲۴/۶	۲۱/۳	۳/۹۸	۲/۱۱
دفن اصولی زباله‌ها	۱۱/۶	۱۵/۵	۲۵/۴	۲۸/۲	۱۹/۳	۴/۰۱	۱/۵۴
عدم استفاده از زباله‌های تجدیدناپذیر	۱۳/۴	۱۳/۷	۲۷/۷	۲۵/۴	۱۹/۸	۳/۸۸	۱/۵۰
مدیریت بحران زیستی	۱۸/۶	۱۷/۵	۲۰/۴	۲۷/۲	۱۶/۳	۴/۰۱	۱/۵۴
احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده	۱۹/۵	۲۰/۳	۲۰/۵	۲۰/۶	۱۹/۱	۳/۶	۱/۴۵

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

نتایج

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون

از آزمون همبستگی اسپیرمن برای بررسی وجود یا عدم وجود همبستگی بین متغیر گردشگری و مؤلفه‌های دانش زیست‌محیطی روستاییان در روستاهای گردشگری استفاده شده است و همان‌طور که نتایج به دست آمده از این آزمون در جدول ۴ نشان می‌دهد، همه متغیرهای مورد مطالعه در هر نه روستای مورد بررسی دارای همبستگی مثبت و معناداری هستند. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که متغیر حفاظت از منابع آبی و حاکی با مقدار ۰/۷۱۰، کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی با ۰/۶۸۹ و متغیر عدم آلودگی صوتی با مقدار ۰/۶۸۷ دارای بیشترین میزان همبستگی معنادار با توسعه گردشگری روستایی

هستند. همچنین متغیرهای احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده، مقابله با خشکسالی و استفاده از کشاورزی ارگانیک به ترتیب با ۰/۳۲۰، ۰/۴۲۱ و ۰/۵۱۲ به ترتیب کمترین میزان همبستگی را داشته‌اند. همچنین بررسی نتایج به تفکیک روستاها حاکی از این است که اثر متغیرهای کشت محصولات ارگانیک، کاهش استفاده از سوخت فسیلی، مدیریت بحران‌های زیستی و دفن اصولی زباله در روستاهای ابتدایی محور که فاصله کمتری با مرکز شهر دارند، بیشتر از دیگر روستاها است. اثر متغیرهای حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری، حفظ تعادل اکولوژیکی روستاها و عدم آلودگی صوتی در روستاهای انتهایی بیشتر از بقیه روستاها بوده و دیگر متغیرها ارتباط معناداری با موقعیت قرارگیری در طول محور (فاصله از شهر) نداشته‌اند.

جدول ۵. نتایج آزمون پیرسون درباره متغیرهای تحقیق

روستاهای گردشگری		متغیر
مقدار (P)	ضریب همبستگی	
۰/۰۰۰	۰/۵۶۹	حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا
۰/۰۰۰	۰/۶۵۷	حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری
۰/۰۰۰	۰/۴۲۱	مقابله با خشکسالی
۰/۰۰۰	۰/۷۱۰	حفاظت از منابع آبی و حاکی
۰/۰۰۰	۰/۶۸۷	عدم آلودگی صوتی
۰/۰۰۰	۰/۵۱۲	استفاده از کشاورزی ارگانیک
۰/۰۰۰	۰/۶۸۹	کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی
۰/۰۰۰	۰/۶۳۳	دفن اصولی زباله‌ها
۰/۰۰۰	۰/۶۴۷	عدم استفاده از زباله‌های تجدید ناپذیر
۰/۰۰۰	۰/۵۴۷	مدیریت بحران زیستی
۰/۰۰۰	۰/۳۲۰	احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

۱۳ متغیر مورد استفاده در این پژوهش، توانایی تبیین ۶۰/۱ درصد از تغییرات واریانس مربوط به دانش زیست‌محیطی روستاییان را داراست. در تفسیر نتایج این جدول می‌توان گفت که گردشگری می‌تواند ۵۴/۷ درصد از تغییرات مربوط به متغیرهای ۱۳ گانه را تبیین نماید که با در نظر گرفتن حدفاصل

مطابق جدول ۶، نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام در ارتباط با افزایش آگاهی زیست‌محیطی در روستاهای گردشگری پذیر نشان می‌دهد که بین تمامی متغیرهای مورد بررسی با میزان دانش و آگاهی زیست‌محیطی روستاییان رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر اساس نتایج به دست آمده مجموع

متغیرهای ۱۳ گانه دارای ارتباط مثبت و معناداری با گردشگری هستند و در این بین احتمال معناداری متغیرهای کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی (۰/۰۰۲)، عدم استفاده از زباله‌های تجدیدناپذیر (۰/۰۰۱)، احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده (۰/۰۰۳) و متغیر حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری (۰/۰۰۱) کمتر بوده است. برای دیگر متغیرها نیز احتمال معناداری برابر با ۰/۰۰۰ به دست آمده است. در نهایت می‌توان گفت که ضرایب رگرسیون نقش گردشگری در ارتقای دانش زیست‌محیطی روستائیان به صورت زیر برآورد شده است:

$$Y=6.325+0.528X1+480X2+0.431X3+0.5880X4+0.589X5+0.460X6+0.577X7+0.465X8+0.522X9+0.483X10+0.258X11+0.490X12+0.547X13$$

جدول ۶. نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره در رابطه با نقش گردشگری در افزایش آگاهی زیست‌محیطی

مدل	R	R ²	R ² تعدیل‌شده	مقدار F	Beta	مقدار t	مقدار p
حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا	۰/۶۱۱	۰/۵۷۹	۰/۵۲۸	۶/۶۳	۰/۳۲۱	۰/۴۲۳	۰/۰۰۰
حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری	۰/۶۶۳	۰/۵۲۲	۰/۴۸۰	۱۱/۹	۰/۳۴۱	۳/۸۸	۰/۰۰۰
مقابله با خشک‌سالی	۰/۴۵۲	۰/۴۴۱	۰/۴۳۱	۱۱/۹	۰/۳۲۶	۳/۸۹	۰/۰۰۰
حفاظت از منابع آبی و خاکی	۰/۷۱۵	۰/۶۸۷	۰/۵۸۸	۱۱/۵۴	۰/۳۵۴	۳/۷۵	۰/۰۰۰
عدم آلودگی صوتی	۰/۶۹۰	۰/۶۵۷	۰/۵۸۹	۱۱/۸۸	۰/۳۵۲	۳/۶۹	۰/۰۰۰
استفاده از کشاورزی ارگانیک	۰/۵۱۴	۰/۴۸۹	۰/۴۶۰	۱۱/۸۴	۰/۳۴۰	۳/۵۲	۰/۰۰۰
کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی	۰/۷۰۰	۰/۶۵۶	۰/۵۷۷	۱۱/۶۹	۰/۲۱۱	۳/۶۸	۰/۰۰۲
دفن اصولی زباله‌ها	۰/۶۵۱	۰/۴۹۸	۰/۴۶۵	۱۱/۹۸	۰/۳۲۵	۳/۸۹	۰/۰۰۰
عدم استفاده از زباله‌های تجدیدناپذیر	۰/۶۵۲	۰/۵۹۶	۰/۵۲۲	۱۱/۳۶۵	۰/۲۶۸	۳/۶۳	۰/۰۰۱
مدیریت بحران زیستی	۰/۶۰۱	۰/۵۴۹	۰/۴۸۳	۱۰/۱۳۹	۰/۳۹۷	۳/۸۷	۰/۰۰۰
احیا و بازسازی محیط آسیب‌دیده	۰/۳۳۲	۰/۲۹۸	۰/۲۵۸	۱۱/۶۵۷	۰/۱۱۷	۳/۹۷	۰/۰۰۳
حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا	۰/۵۷۰	۰/۵۴۴	۰/۴۹۰	۱/۶۳۱	۰/۴۶۳	۳/۷۶	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷، ۶/۳۲۵ (=عرض از مبدا) B

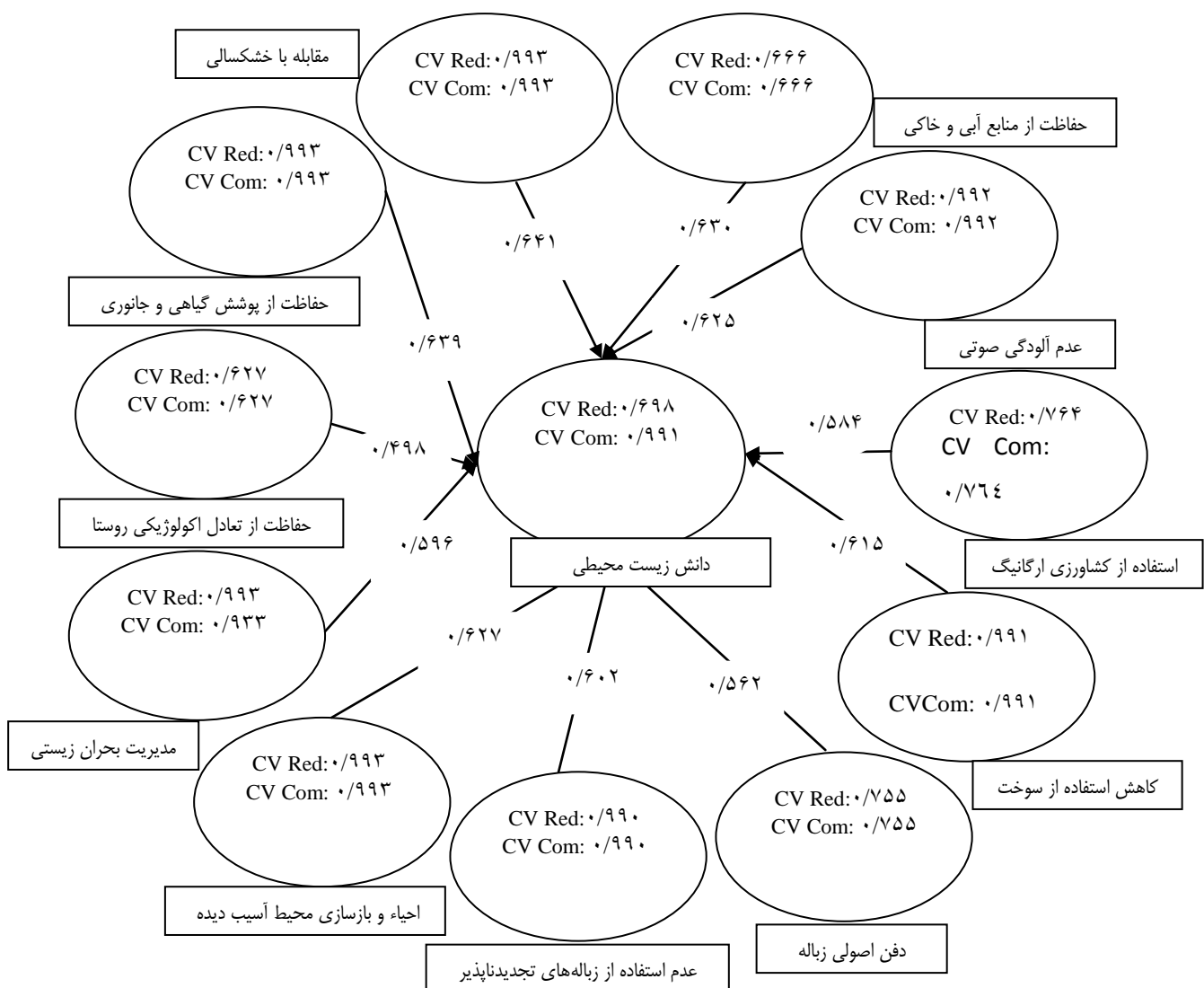
به دست آمده برای شاخص‌های مذکور همگی مثبت هستند که نشان‌دهنده کیفیت مناسب مدل است. همچنین این شکل مدل آزمون شده و ضریب مسیر برای هر یک از مسیرهای مدل قرار داده شده است. بر اساس نتایج، مسیرهای مربوط به مقابله با خشک‌سالی، حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری و حفاظت از منابع آبی و خاکی دارای بیشترین میزان اثرگذاری در مسیرها بوده‌اند.

بین +۱ و ۰، مقداری بیشتر از حد متوسط یعنی (۰/۵۰) بوده است (Adj.R2= 0.522). همچنین نتایج ستون بتا نیز بیانگر این است که به ازای هر یک واحد افزایش انحراف استاندارد در گردشگری، نمره حفاظت از تعادل اکولوژیکی ۰/۳۲۱ انحراف استاندارد بالاتر خواهد رفت و یا با افزایش یک نمره در انحراف استاندارد گردشگری (متغیر مستقل)، نمره حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری ۰/۳۴۱ انحراف استاندارد افزایش خواهد یافت. تغییرات مربوط به میزان بتای هر یک از متغیرها نیز مطابق جدول شمار (۵) است. مقدار p نشان دهنده این است که همه

در نهایت مدل ساختاری ارتقای دانش زیست‌محیطی سکونتگاه‌های روستایی گردشگر پذیر مبتنی بر استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های گردشگران روستایی به صورت شکل ۲ ترسیم گردید. در رویکرد حداقل مربعات جزئی (PLS)، کیفیت و برازش مدل با استفاده از دو شاخص بررسی اعتبار حشو یا افزونگی (CV-Redundancy) و بررسی اعتبار اشتراک یا روایی متقاطع (CV-Communality) سنجیده می‌شود. مقادیر

نزدیکی روستاهای ابتدایی به مرکز شهرستان و به تبع آن تعامل بیشتر آنان با گردشگرانی که به صورت ساعتی از منطقه بازدید می‌کنند و همچنین تمرکز جاذبه‌های تاریخی و طبیعی غنی‌تر در انتهای محور توریستی است که منجر به اطراق بیشتر گردشگران در آن و در نهایت افزایش مدت زمان تعامل گردشگران با جامعه میزبان شده است.

در نهایت به منظور اولویت‌بندی روستاهای توریستی محور قلعه چایی از شاخص‌های دانش زیست‌محیطی با استفاده از روش‌های ANP، Promethee، Vikor و Kopeland استفاده گردیده است که نتایج آن در جدول ۷ و شکل ۴ ارائه شده است. نقشه نهایی مربوط به توزیع فضایی روستاهای مورد مطالعه از نظر شاخص‌های دانش زیست‌محیطی مطابق تصویر شماره ۳ ترسیم گردید. براساس نتایج به دست آمده، روستاهای استقرار یافته در ابتدا و انتهای این محور در مقایسه با روستاهای میانی آن از وضعیت مناسب‌تری برخوردار هستند که علت اصلی آن

شکل ۲. معادله ساختاری نهایی مربوط به ابعاد مختلف دانش زیست‌محیطی روستاهای توریستی با استفاده از PLS؛ مأخذ: یافته‌های پژوهش،

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

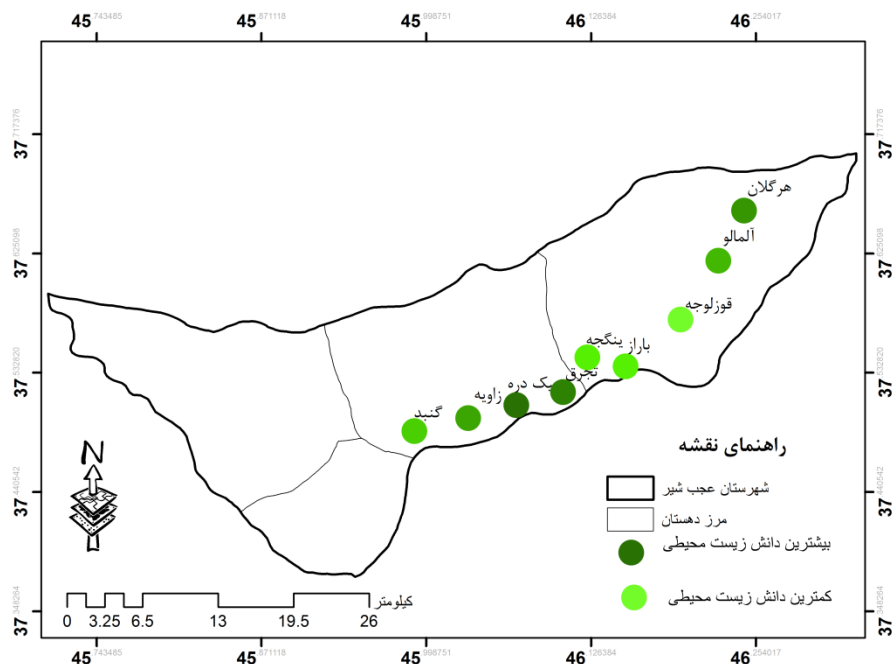
همان‌طور که در این مقاله بحث شد، امروزه مسائل و مشکلات زیست‌محیطی، همه کشورهای جهان اعم از کشورهای توسعه‌یافته و یا در حال توسعه را درگیر خود کرده است، ولی در اغلب کشورهای جهان سوم به دلیل سوء مدیریت و پایین بودن سطح آگاهی، معضلات زیست‌محیطی دارای ابعاد گسترده و بغرنجی است. بررسی اجمالی منابع داخلی و خارجی در زمینه گردشگری روستایی نشان می‌دهد، با وجود مطالعات گسترده‌ای که در باب توسعه گردشگری و اثرات مثبت یا منفی

گردشگری روستایی صورت گرفته است، در مرحله اول بیشتر از بعد اقتصادی و در مرحله دوم از بعد اجتماعی و روان‌شناختی بوده است و به نوعی اثرات گردشگری در بعد زیست‌محیطی تا حدودی مورد غفلت قرار گرفته است. از این رو، در راستای بررسی علمی نقش گردشگری در ارتقای مهارت‌های زیست‌محیطی روستائیان، پژوهش حاضر با این هدف انجام گرفت تا نقش گردشگری روستایی را در مسیر ارتقای دانش مردمان محلی روستاهای گردشگر پذیر درباره مسائل زیست‌محیطی پیرامون بررسی نماید.

جدول ۷. اولویت‌بندی روستاهای توریستی از نظر دانش زیست‌محیطی با استفاده از روش‌های ANP، VIKOR، PROMETHEE و KOPELAND

رتبه نهایی	رتبه نهایی ANP	رتبه نهایی VIKOR	رتبه نهایی Promethee	روستا
۱	۲	۱	۹	تپیک دره
۲	۱	۲	۵	تجرق
۴	۳	۳	۸	زاویه
۵	۴	۵	۷	آمالو
۳	۹	۶	۶	هرگلان
۶	۵	۴	۴	گنبد
۷	۸	۷	۱	بازار
۷	۷	۸	۳	ینگجه
۸	۹	۹	۲	قوزلوجه

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

شکل ۳. اولویت‌بندی روستاهای مورد مطالعه از نظر شاخص‌های مربوط به دانش زیست‌محیطی؛ منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

محلی، گردشگران، برنامه‌ریزان، رسانه‌ها و غیره است. بنابراین می‌توان گفت، توسعه گردشگری روستایی به عنوان یک چاقوی دو لبه است که در صورت مدیریت همه‌جانبه و اصولی دارای اثرات بسیار مثبت و در صورت مدیریت ناکارآمدی لطمه‌های جبران‌ناپذیر در تمامی ابعاد انسانی و محیطی است. گذشته از این، باید توجه داشت که در زمینه ارتقای دانش و آگاهی زیست‌محیطی روستاییان عدم توجه به دانش بومی نیز مانع موفقیت خواهد شد. بنابراین دانش نوین و دانش بومی بایستی به صورت تلفیقی و مکمل یکدیگر قرار گیرند. نتایج آزمون رگرسیون چند متغیره نشان داد که توسعه گردشگری در روستاهای محور توریستی توانسته است تمامی مؤلفه‌های دانش زیست‌محیطی روستاییان را ارتقا بخشیده و حساسیت آن‌ها را در ارتباط با ابعاد مختلف زیست‌محیطی برانگیزد. بر اساس نتایج این آزمون، مجموع ۱۳ متغیر توانایی تبیین ۶۰/۱ درصد از تغییرات واریانس را داشته است که مقدار قابل توجهی را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین با استناد به یافته‌های این پژوهش و با در نظر

نتایج تحلیل‌های آماری با استفاده از آزمون همبستگی اسپیرمن نشان داد توسعه و شکوفایی گردشگری در ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان محور توریستی شهرستان عجب‌شیر تأثیرگذار بوده است. به طوری که همبستگی توسعه گردشگری با همه مؤلفه‌های ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان اثبات گردید. یافته‌های این پژوهش در زمینه نقش گردشگری با ابعاد مختلف ارتقای دانش زیست‌محیطی روستاییان با نتایج یافته‌های حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری در مطالعات حسن (۲۰۰۰)، لئیو^۱ و همکاران (۱۹۸۷)، شارپلی^۲ (۲۰۰۲)، کامپولا^۳ (۲۰۱۴)، فراج^۴ و همکاران (۲۰۱۵)، اسکات (۲۰۱۰)، مطابقت دارد. مقایسه نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهد، کارکرد گردشگری روستایی در حفظ و حراست از منابع محیطی متنوع بوده و نیازمند یک برنامه‌ریزی منسجم و با مشارکت تمامی ذینفعان اعم از جامعه

1 - Liu
2 - Sharpley
3 - Komppula
4 - Fraj

جلوگیری شده و گردشگران به صورت پیاده در معابر روستایی تردد نمایند. این امر علاوه بر جلوگیری از تخریب اکولوژی روستایی، منجر به تعامل چهره به چهره اهالی با گردشگران خواهد شد. در رابطه با حفاظت از پوشش گیاهی و جانوری نیز برنامه‌های آموزشی و فرهنگ‌سازی بیشتر اثرگذار هستند و بایستی با ارائه آموزش‌ها به رشد فرهنگ عمومی کمک کرد. به عبارتی بایستی گردشگران و اهالی به صورت مشترک در مورد ارزش و اهمیت پوشش گیاهی به اجماع رسیده و از طریق تلاش جمعی به نگهداری از آن بپردازند. در رابطه با مقابله با خشکسالی، مدیریت بحران‌های زیستی، احیای محیط آسیب‌دیده و حفاظت از منابع آبی و خاکی نیز بایستی توجه نمود که توسعه گردشگری یکی از مهم‌ترین منابع معیشت جایگزین برای روستاهای پیرامون دریاچه ارومیه محسوب می‌شود (روستاهای مورد مطالعه در این پژوهش نیز در محدوده حوزه آبریز دریاچه ارومیه قرار دارند). بنابراین می‌توان از طریق توسعه گردشگری و بهره‌مند ساختن روستاییان از مزایای آن، ضمن کاهش میزان آسیب‌پذیری روستاها در برابر خشکسالی، به احیای دریاچه ارومیه نیز کمک کرد. در واقع، مهم‌ترین چالش زیست‌محیطی این محدوده، خشک شدن دریاچه ارومیه، شور شدن خاک و از بین رفتن پوشش گیاهی و جانوری ناشی از خشک شدن دریاچه است که می‌توان از گردشگری برای غلبه بر این چالش‌ها استفاده نمود. درباره عدم آلودگی صوتی، دفن اصولی زباله‌ها، عدم استفاده از زباله‌های تجدید ناپذیر و سوخت‌های فسیلی نیز بایستی در نظر داشت که بر اساس نتایج پژوهش‌های علمی، میزان رضایت گردشگران تحت تأثیر کیفیت محیط دریافت شده با حواس پنج‌گانه است. لذا پیشنهاد می‌شود که از طریق ارائه آموزش به روستاییان و گردشگران، دانش و شناخت آن‌ها در این زمینه افزایش یافته و به مسئولیت‌پذیری جمعی برسند. در نهایت در رابطه با کشت محصولات کشاورزی ارگانیک نیز لازم به

گرفتن موقعیت محدوده مورد مطالعه و در راستای تقویت کارکرد گردشگری در دانش زیست‌محیطی روستاها می‌توان گفت، گردشگری روستایی نقش مهمی در ارتقای آگاهی‌های زیست-محیطی روستاییان بازی می‌کند و می‌توان با تأمین امکانات رفاهی - خدماتی در محیط روستاها و جذب گردشگران بیشتر زمینه را برای ارتقای هرچه بیشتر این آگاهی فراهم نمود. افزون بر این بهتر است که با ارائه آموزش تخصصی به روستاییان، رفتار حرفه‌ای آنان را در مورد حفاظت از محیط‌زیست بالا برد. بایستی توجه نمود که توسعه گردشگری روستایی و ارتقای دانش زیست‌محیطی روستاییان لازم و ملزوم یکدیگر بوده و هر کدام از آنها می‌تواند اثرات مثبت یا منفی متقابل بر روی همدیگر داشته باشد. افزون بر این بایستی اشاره کرد که ضمن توجه به نقش و کارکرد مهم دستگاه‌های اجرایی دولتی در زمینه افزایش نقش گردشگری در ارتقای آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان، می‌توان به جایگاه مهم سازمان‌های غیردولتی مانند سازمان‌های مردم‌نهاد، تعاونی‌ها و غیره نیز اشاره نمود که در صورت سازمان‌دهی هدفمند می‌تواند نقش مثبت و مؤثری داشته باشد. همچنین میزان تمایل روستاییان به استفاده از ظرفیت‌های گردشگری روستای خود و به دنبال آن ارتقای آگاهانه یا ناآگاهانه در مورد مسائل زیست‌محیطی روستا، منوط به انگیزه تقویت معیشت در بین جوامع روستایی است. از این رو، پیشنهاد می‌شود، با برنامه‌ریزی و استفاده از ظرفیت‌های گردشگری روستاها، سطح کیفیت زندگی روستاییان بهبود بخشیده شود. علاوه بر این با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش، پیشنهادهای کاربردی زیر به منظور استفاده مثبت و سازنده از توسعه گردشگری در ارتقای دانش و مسئولیت جمعی در برابر محیط زیست ارائه می‌گردد:

به منظور حفاظت از تعادل اکولوژیکی روستا پیشنهاد می‌شود، تا حد ممکن از ورود وسایل نقلیه به محیط داخلی روستا

روستاییان و فراهم‌سازی امکانات و تجهیزات و ایجاد نمایشگاه‌ها یا فروشگاه‌های عرضه مستقیم این محصولات، می‌توان به اقتصادی روستایی کمک و همچنین از آلودگی خاک و منابع آبی جلوگیری کرد.

موردی: روستای صور شهرستان بناب). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۲(۶): ۵۶-۳۹.
یاری حصار، ا، مجنونی توتاخانه، ع، نیرومند شیشوان، ص، محمدی، ز. ۱۳۹۶. کاربرد مدل bsc در برنامه‌ریزی گردشگری، فصلنامه جغرافیا و مخاطرات محیطی، ۱(۴۴): ۴۰-۲۷.

Aref, F. 2011. Frames participation in agriculture development: the case of Fars Province, Iran, *Indian Journal of Science and technology*, 4(2): 155-160.

Ashly, R. 2000. The impacts of tourism on rural livelihoods: Namibia Experience, Working Paper 128, London Overseas Development Institute.

Baland, J. M., Bardhan, P., Das, S., Mookherjee, D. and Sarkar, R. 2010. The environmental impact of poverty: evidence from firewood collection in rural Nepal. *Economic Development and Cultural Change*, 59(1): 23-61

Biswa, R. 2010. agrotourism in the Arkansas delata by ways: Assessing the Economic Impacts, *International journal of Tourism Reserch*, 5(12): 560-568 .

Busby, G . 2000. the transition from tourism on farms to farm tourism. *Tourism management*, 2(11):635-642.

Calabrò, F., and Della Spina, L. 2014. The Cultural and Environmental Resources for Sustainable Development of Rural Areas in Economically Disadvantaged Contexts-Economic-Appraisals Issues of a Model of Management for the

توضیح است که امروزه محصولات ارگانیک با وجود قیمت بالاتر، طرفداران زیادی داشته و با توجه به سلامت این محصولات، بسیاری از خانوار در سبد غذایی خود سهم بیشتری برای آن پرداخت می‌کنند. بنابراین، با ارایه آموزش‌های عملی به

منابع

بدری، س.، رحمانی، خ، سجاسی قیداری، م.، حسن‌پور، ا. ۱۳۹۰. راهبردهای توسعه اکوتوریسم در شهرستان مریوان، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۲(۶): ۵۴-۳۱.
پاپلی یزدی، م.، سقایی، م. ۱۳۸۵. گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، انتشارات سمت، تهران، ایران.
حیدری ساربان، و.، مجنونی توتاخانه، ع. و نیرومند شیشوان، ص. ۱۳۹۴. سنجش و ارزیابی فرآیند پایداری در روستاهای گردشگریپذیر مطالعه موردی: شهرستان عجب‌شیر - محور توریستی قلعه چایی. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه - ای)، ۱(۲۳): ۹۳-۱۱۲.
حیدری ساربان، و.، نیرومند شیشوان، ص.، مجنونی توتاخانه، ع. و نقابی، م. ۱۳۹۶. بررسی و ارزیابی نقش اجرای طرح هادی در توسعه گردشگری روستاهای توریستی مطالعه موردی: روستای توریستی صور در شهرستان بناب. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۵(۴۶): ۱۰۰-۷۹.
افتخاری، ع؛ قادری، ع. ۱۳۸۱. نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوب‌های نظریه‌ای)، فصلنامه مدرس، ۶(۲): ۴۱-۲۳.
شریفی‌نیا، ز. و مهدوی حاجیلویی، م. ۱۳۹۰. نقش فقر اجتماعی و اقتصاد روستایی بر تخریب محیط‌زیست، مطالعه موردی: مرتع ممیزی شده شوررود، بخش شیب آب شهرستان زابل. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۷۶(۷): ۸۴-۶۷.
موسوی، م. ن، نیرومند شیشوان، ص، مجنونی توتاخانه، ع، آفتاب، ا. ۱۳۹۶. ارائه راهبرد توسعه گردشگری در مناطق روستایی با استفاده از مدل تلفیقی SWOT-ANP (مطالعه

- hotel industry in the 21st century, *Hospitality Management*, 2(5): 12-15.
- Hosseini, S., Barker, K. and Ramirez-Marquez, J. E. 2016. A review of definitions and measures of system resilience. *Reliability Engineering & System Safety*, 145: 47-61.
- Komppula, R. 2014. The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination—A case study. *Tourism Management*, 40: 361-371.
- Liu, J. C., Sheldon, P. J., and Var, T. 1987. Resident perception of the environmental impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 14(1): 17-37.
- McKinley, D. C., Miller-Rushing, A. J., Ballard, H. L., Bonney, R., Brown, H., Cook-Patton, S. C. and Phillips, T. B. 2017. Citizen science can improve conservation science, natural resource management, and environmental protection. *Biological Conservation*, 208: 15-28.
- Morales, M. C., and Harris, L. M. 2014. Using subjectivity and emotion to reconsider participatory natural resource management. *World Development*, 64: 703-712.
- Ongley, E. D., Xiaolan, Z., and Tao, Y. 2010. Current status of agricultural and rural non-point source pollution assessment in China. *Environmental Pollution*, 158(5): 1159-1168.
- Ostling Baiely, S. 2009. In search of sustainable tourism: green policies and innovations in the fifty united state, Proquest Dissertations and Theses.
- Panwar, N., Kaushik, S. and Kothari, S. 2011. Role of renewable energy sources in environmental protection: a review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(3): 1513-1524.
- Peterzelaka, P. 2005. Rural tourism and gendered nuance, *Annals of tourism research*, Vol. 32, pp 1121-1124
- Portney, P. R. 2016. *Public policies for environmental protection*: Routledge.
- Valorisation of Public Assets. Paper presented at the Advanced Materials Research, 869-870: 43-48.
- Castree, N. 2014. The Anthropogenic and the environmental humanities: extending the conversation. *Environmental Humanities*, 5(1): 233-260.
- Cohen, E. 2008. Towards a sociology of international tourism, *Social Research*, 39: 164-168.
- De Grosbois, D. 2012. Corporate social responsibility reporting by the global hotel industry: Commitment, initiatives and performance. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3): 896-905.
- Dunlap, R. E. and Jorgenson, A. K. 2012. Environmental problems. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*.
- Fraj, E., Matute, J. and Melero, I. 2015. Environmental strategies and organizational competitiveness in the hotel industry: The role of learning and innovation as determinants of environmental success. *Tourism Management*, 46: 30-42.
- Hamilton, L. C., Hartter, J., Safford, T. G. and Stevens, F. R. 2014. Rural environmental concern: Effects of position, partisanship, and place. *Rural Sociology*, 79(2): 257-281.
- Hassan, S. S. 2000. Determinants of market competitiveness in an environmentally sustainable tourism industry. *Journal of Travel Research*, 38(3): 239-245.
- Heddle, J. A., Hite, M., Kirkhart, B., Mavournin, K., MacGregor, J. T., Newell, G. W. and Salamone, M. F. 1983. The induction of micronuclei as a measure of genotoxicity: A report of the US Environmental Protection Agency Gene-Tox Program. *Mutation Research/Reviews in Genetic Toxicology*, 123(1): 61-118.
- Holjeva, A. I. 2003. A vision of tourism and the

- University, Supervisor, Dr. Robert Smith.
- Yang, H. 2004. land conservation campaign in china: integrated management, local participation and food supply option, *Geoforum*, 535: 510-515.
- Yu, X. 2014. Is environment 'a city thing' in China? Rural-urban differences in environmental attitudes. *Journal of Environmental Psychology*, 38: 39-48.
- Scott, D., Xiaolan, Z., and Alexander, Y. 2010. Can tourism deliver its "aspirational" greenhouse gas emission reduction targets?, *Journal of Sustainable Tourism*, 183: 393-408.
- Sharpley, R. 2002. Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. *Tourism Management*, 233: 233-244.
- Slavonnia, T. 2008. Agroturim as a viable strategy for economic diversification: a case study analysis of policy options for the Bahamas, to obtain for the degree doctor of philosophy policy studies, Graduate School of Clemson

Modeling the Environmental Knowledge of Local Communities in Tourist Villages Case Study: Touristic road of Qaleh Chaei, Ajabshir County

Vakil Heidari Sareban^{1*} and Ali Majnoui Toutakhane²

Submitted: 10 July 2018

Accepted: 12 March 2019

Abstract

Considering the importance of preserving the environment of tourist attracting villages, the present study is aimed at investigating the role of tourism development in promoting environmental knowledge in the villages of the Qhale Chaei touristic road of Ajab shir. The research is applied in terms of purpose, descriptive in nature, and causal and analytical. The statistical population of the study consist resident of nine villages along this road. 370 people were selected based on Cochran formula using a simple random sampling method. The factual validity of the questionnaire was confirmed by experts. Using the Cronbach Alpha Special Formula, the reliability of the research questionnaire was found to be 0.887. Pearson correlation test, multivariate regression test and path analysis using the PLS software were used for data analysis. Promethee, Vicore, ANP and Kaplend models were used for prioritization of villages. The results of the research on environmental awareness show that all variables of protection of ecological balance of the village, vegetation and animal protection, drought control, noise pollution, water and soil conservation, use of organic farming, reduction of fuel use have a significant relationship with reduction of fossil fuels, proper waste disposal, no use of non-renewable waste, management of biological crisis and restoration of damaged environment. In addition, the Tapic Dare village has the highest priority and the Qozelga village has the least priority in terms of environmental knowledge of villagers based on the results of multi-attribute models. Finally, according to the research findings, it is suggested that rural tourism functions should be used in environmental protection.

Keywords: Rural Tourism, Environmental Knowledge, Qhale Chaei

1- Associate professor of Geography and Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Iran

2- MS.c. Graduate of Geography and Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Iran .

(*- Corresponding Author Email: vheidari56@gmail.com)

DOI: 10.22048/rdsj.2019.140253.1745